

АНОТАЦІЯ

Бухтоярова В.В. Незаконна експлуатація людини: питання кваліфікації та компаративістики. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». Херсонський державний університет, Івано-Франківськ, 2025.

У дисертаційному дослідженні проведено комплексний історико-правовий огляд становлення кримінально-правової заборони експлуатації людини в європейському правовому просторі та визначено її безпосередній вплив на формування змісту кримінального законодавства України. Обґрунтовано, що положення чинного Кримінального кодексу України є похідними не лише від усталених міжнародних стандартів у сфері прав людини, а й від глибинних гуманістичних засад континентальної правової традиції, яка інституціоналізувалася у поствоєнній Європі внаслідок реакції на масові злочини тоталітарних режимів, системне поневолення людей, примусову працю та геноцид.

Доведено, що сучасне кримінальне законодавство України не забезпечує належного правового охоплення новітніх форм експлуатації людини, які виникають в умовах міжнародного збройного конфлікту, у ситуаціях правового вакууму на тимчасово окупованих територіях, а також у зв'язку з масштабними депортаціями та системною ізоляцією цивільного населення. Встановлено, що чинні кримінально-правові конструкції здебільшого відтворюють універсальні моделі, які не враховують особливості гібридного насильства, структурної вразливості жертв та новітніх способів посягання на людську гідність у контексті сучасних збройних конфліктів.

У межах дисертаційного дослідження вперше запропоновано модель відмежування «законної» та «незаконної» експлуатації в кримінально-правовому дискурсі. Сформульовано нове тлумачення понять «усвідомлена згода», «інформована згода» та «добровільна згода» у площині кримінального права з

урахуванням стандартів Європейського суду з прав людини, актів міжнародного гуманітарного права та рекомендацій спеціалізованих механізмів Організації Об'єднаних Націй. Доведено, що формальна згода особи на вчинення дій, які мають ознаки експлуатації, не може визнаватися юридично релевантним у випадках системного тиску, соціально-економічної уразливості або перебування під контролем сторін, які беруть участь у веденні збройного конфлікту.

Вперше в українській юридичній науці сформульовано поняття «кіберексплуатація людини» як окремої форми кримінально караного діяння, що реалізується з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, включно з технологіями штучного інтелекту, та спрямоване на поневолення особи, встановлення над нею контролю, приниження її гідності або втягнення в діяльність, вигідну для правопорушника. Обґрунтовано, що в умовах цифровізації соціального простору, зростання впливу алгоритмізованих систем і платформ на поведінку особи, класичні норми кримінального права виявляються недостатніми для ефективного реагування на новітні форми експлуатації.

Проведений аналіз чинного Кримінального кодексу України засвідчив відсутність належної нормативної конструкції, що дозволяла б кримінально-правовими засобами протидіяти явищу кіберексплуатації. Наявні норми, зокрема стаття 149 «Торгівля людьми» та стаття 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок», охоплюють лише частину можливих проявів експлуатації у фізичному чи психосоціальному вимірах, не враховуючи специфіки віртуального середовища, опосередкованого цифровими технологіями. На цій підставі в дисертації запропоновано виділення кіберексплуатації як самостійного складу кримінального правопорушення, що вимагає криміналізації в межах Особливої частини кримінального кодексу України.

Вперше розроблено цілісну типологію кіберексплуатації за низкою змістовних критеріїв, таких як: 1) мета впливу (економічна вигода, контроль, репутаційне знищення, примус до певної поведінки); 2) характер контролю (безперервне спостереження, втручання у цифрову ідентичність, блокування ресурсів); 3) цифрове середовище впливу (соціальні мережі, платформи обміну

повідомленнями, генератори глибоких фейків, штучний інтелект, хмарні сховища тощо). Дана класифікація дозволяє не лише структурувати явище кіберексплуатації, а й сформуванати основу для доктринального осмислення кваліфікаційних ознак відповідного складу кримінального правопорушення.

Особливу увагу приділено визначенню меж кіберексплуатації у відношенні до суміжних складів кримінальних правопорушень, таких як порушення недоторканності приватного життя, втручання в особисту електронну інформацію, порушення конфіденційності листування, втягнення у злочинну діяльність тощо. Проведене відмежування ґрунтується на визначенні самотійного об'єкта посягання – цифрової автономії особи, що поєднується з впливом на її волю в умовах структурної нерівності або цифрової уразливості. Запропоновано вважати кваліфікуючими ознаками кіберексплуатації: використання інформаційно-комунікаційних технологій як головного інструменту впливу; спрямованість діянн на поневолення особи або втручання у її цифрову свободу; наявність економічної, репутаційної або сексуальної вигоди правопорушника; а також зловживання вразливим станом жертви, включаючи її цифрову недосвідченість, залежність або психологічну нестабільність.

Указана авторська правова модель передбачає внесення до Кримінального кодексу України окремої статті «Кіберексплуатація людини», в якій зазначається, що кримінально караними є дії, вчинені з метою експлуатації особи в цифровому середовищі шляхом шантажу, маніпуляцій, поширення компрометуючої інформації, втручання в особисте цифрове життя, створення психологічної залежності або інших дій, які спрямовані на отримання вигоди чи встановлення контролю над поведінкою особи. Такий підхід відображає новітні виклики цифрової ери та відповідає тенденціям міжнародного права, зокрема Рекомендації СМ/Rec(2019)1 Ради Європи щодо запобігання та боротьби з насильством у цифровому середовищі, а також резолюціям ООН у сфері захисту прав людини в умовах цифровізації.

Також у межах дисертаційного дослідження вперше запропоновано розширене тлумачення використання особи у збройному конфлікті як форми експлуатаційного впливу, що виходить за межі класичних уявлень про безпосередню участь у бойових діях. Залучення цивільних осіб, включно з дітьми, до виконання воєнної, адміністративної, інформаційної чи допоміжної діяльності у зоні збройного конфлікту, навіть за відсутності фізичного примусу чи погроз, має розглядатися як кримінально каране використання уразливого стану потерпілого та порушення його гідності. Такий підхід ґрунтується на положеннях міжнародних правових актів, зокрема Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (ст. 8), Женевських конвенцій 1949 року, Факультативного протоколу до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, а також практики Європейського суду з прав людини щодо тлумачення заборони примусової праці, катувань, приниження гідності та втручання у життя особи в контексті збройного протистояння.

Обґрунтовано, що чинна редакція статті 438 Кримінального кодексу України «Порушення законів і звичаїв війни» не охоплює всіх форм поведінки, що за своєю суттю є неузгодженням з нормами міжнародного гуманітарного права та прав людини. Зокрема, залишаються поза межами кримінальної відповідальності дії, пов'язані з експлуатаційною мобілізацією цивільних осіб до логістичного обслуговування армії окупанта, участю у пропагандистських кампаніях, поширенні ідеологічних наративів, примусовому виконанні адміністративних функцій або обслуговуванні незаконних квазівоєнних структур. Такі дії не відповідають ознакам воєнного злочину у вузькому значенні, проте порушують основоположні принципи гуманітарного захисту осіб у збройному конфлікті.

Щодо посиленого захисту прав дітей в умовах воєнного стану, у дисертації вперше запропоновано криміналізацію нового складу злочину через ухвалення спеціальної норми, що передбачатиме кримінальну відповідальність за вербування, мобілізацію або використання дітей, які не досягли

п'ятнадцятирічного віку, у збройних силах або для участі в бойових діях. Зміст такої норми має включати діяння, що полягають у втягненні дітей до забезпечення функціонування збройних формувань шляхом логістики, забезпечення матеріального ресурсу, інформаційної чи психологічної обробки, примусового сприяння розміщенню військ, виконання охоронних функцій тощо. На основі цього запропоновано авторське визначення поняття «використання особи у збройному конфлікті» як самостійної кримінально-правової категорії, що не зводиться до пособництва, співучасті чи складу воєнного злочину, а охоплює системну експлуатацію соціальної, правової або фізичної уразливості особи в умовах правового вакууму або окупації.

У межах даного підходу вперше окреслено контекстуальну модель розмежування між загальнокримінальними правопорушеннями та воєнними діяннями. Вона ґрунтується на аналізі низки факторів: наявність міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту, фактичний статус території (окупована, анексована, тимчасово непідконтрольна), структурна нерівність сторін, правовий вакуум та специфіка примусового залучення осіб до воєнних процесів. Така модель дозволяє більш точно ідентифікувати відповідальність за діяння, що хоча й не мають ознак безпосереднього насильства, проте порушують фундаментальні принципи поваги до людської гідності та заборони експлуатації в умовах конфлікту.

Така модель криміналізації використання особи, зокрема дітей віком до п'ятнадцяти років, у збройному конфлікті не лише усуває існуючі прогалини в національному законодавстві, але й забезпечує його адаптацію до міжнародних стандартів захисту прав людини в умовах збройного протистояння. Запропонований підхід має стати основою для створення окремої статті у Кримінальному кодексі України та використовуватись у подальшому для кваліфікації діянь, що становлять приховану форму примусу і є несумісними з гуманістичними принципами міжнародного права.

У завершальному розділі дисертаційного дослідження вперше здійснено всебічний компаративний аналіз кримінального законодавства України,

Литовської Республіки та Республіки Польща у сфері протидії експлуатації людини. Дослідженням охоплено ключові законодавчі моделі, що регламентують кримінальну відповідальність за різні форми експлуатації: трудову, сексуальну, воєнну та цифрову – з акцентом на ідентифікацію змістовних відмінностей у конструкціях складу кримінального правопорушення, формулюваннях об’єктивної та суб’єктивної сторін, а також на термінологічному рівні опису понять, пов’язаних із поневоленням людини. Уперше на рівні дисертаційного аналізу аргументовано, що законодавства Литви та Польщі містять норми, які прямо імплементують положення міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права, зокрема положення Римського Статуту Міжнародного кримінального суду та Женевських конвенцій, що надає цим системам більшої гнучкості у реагуванні на злочини експлуатаційного характеру в умовах збройного конфлікту.

На підставі проведеного порівняння сформульовано низку авторських пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України. Зокрема вперше запропоновано авторську модель узгодження кримінального законодавства України з положеннями міжнародного гуманітарного права, адаптовану до умов триваючого збройного конфлікту. Суть цієї моделі полягає у впровадженні спеціального підходу до кваліфікації діянь, вчинених на тимчасово окупованих територіях або за участю осіб, що перебувають у стані фактичної несвободи (депортовані, примусово мобілізовані, затримані цивільні). Згідно з запропонованим підходом, такі дії мають оцінюватися крізь призму складів воєнних злочинів, визначених у статті 8 Римського Статуту, з урахуванням контекстуальної ознаки збройного конфлікту, спеціального статусу потерпілої особи, а також форм примусу, що не обов’язково виявляються у фізичному впливі, але ґрунтуються на правовій або соціальній уразливості жертви.

У цьому контексті також розроблено концепцію транснаціонального співробітництва у сфері протидії експлуатації людини як механізму реалізації зобов’язань України у рамках міжнародного кримінального права. Пропонується

укладення двосторонніх міжурядових угод з країнами Євросоюзу про спільне розслідування міжнародних злочинів, у тому числі тих, що мають транскордонний характер. З цією метою передбачається активне залучення ресурсів платформи Eurojust – європейського агентства з координації дій між прокуратурами та судами держав-членів Європейського Союзу, а також Інтерполу для документування, фіксації та переслідування злочинів експлуатаційного характеру, вчинених у міжнародному просторі.

Завдяки поєднанню історичного, порівняльно-правового, кримінологічного та міжнародно-правового підходів створено цілісну систему, яка дозволяє переосмислити роль кримінального права в контексті експлуатації людини, що забезпечує новий рівень наукової інтеграції українського правознавства в міжнародну доктрину захисту особистості.

Шляхом інтеграції історико-правового, порівняльно-правового, кримінологічного та міжнародно-правового підходів у межах дисертаційного дослідження сформовано теоретико-правову конструкцію, яка дозволяє комплексно переосмислити функціональну роль кримінального права в контексті збройного конфлікту, системної експлуатації людини та трансформації форм поневолення в умовах сучасної гібридної війни. Здійснений аналіз не лише відображає сучасний стан кримінально-правової науки, але й виводить українське правознавство на рівень конструктивного наукового включення в міжнародну доктрину захисту прав, свобод і гідності особистості.

Дисертація становить цілісну авторську концепцію кримінально-правової протидії експлуатації людини в умовах збройного конфлікту, яка є новою для української юридичної науки та не має прямих аналогів у попередніх наукових напрацюваннях. У межах цієї концепції запропоновано оригінальні правові підходи, понятійні дефініції, методологічні принципи та структурні рішення, спрямовані на подолання нормативної фрагментації у сфері регулювання правопорушень, пов'язаних з експлуатацією людини. Запропоновані положення не лише розширюють змістовне поле наукового розуміння феномену експлуатації, але й формують концептуальну та нормативну базу для

реформування кримінального законодавства, модернізації кваліфікаційних підходів, розробки спеціалізованих методик розслідування, впровадження новітніх алгоритмів слідчої, прокурорської та судової діяльності.

Крім того, результати дослідження спрямовані на підвищення відповідності національного кримінального права міжнародно-правовим стандартам, зокрема практиці Європейського суду з прав людини та юриспруденції Міжнародного кримінального суду. Імплементация запропонованих положень має знизити ризики визнання порушень міжнародних зобов'язань України, зміцнити правову позицію держави на міжнародній арені та сприяти утвердженню принципів верховенства права у сфері захисту особистості в умовах збройної агресії та окупації.

Ключові слова: кримінальне право; міжнародне гуманітарне право; експлуатація людини; збройний конфлікт; воєнні злочини; сексуальне рабство; примусова праця; дитяча експлуатація; торгівля людьми; трафікінг; кіберексплуатація.

SUMMARY

Bukhtoiarova V.V. *Illegal Exploitation of a Person: Issues of Qualification and Comparative Analysis.* — Qualification scientific work as a manuscript. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 08 "Law" under specialty 081 "Law". Kherson State University, Ivano-Frankivsk, 2025.

This dissertation presents a comprehensive historical and legal review of the formation of criminal law prohibitions against human exploitation within the European legal space and identifies their direct influence on the development of the criminal legislation of Ukraine. It is substantiated that the provisions of the current Criminal Code of Ukraine are derived not only from established international human rights standards but also from the profound humanitarian foundations of the continental legal tradition, which institutionalized in post-war Europe in response to the mass crimes of totalitarian regimes, systemic enslavement of people, forced labor, and genocide.

It is demonstrated that the modern criminal legislation of Ukraine does not adequately cover the newest forms of human exploitation arising during international armed conflicts, in situations of legal vacuum in temporarily occupied territories, as well as in connection with large-scale deportations and systemic isolation of civilians. It is established that the current criminal law constructions predominantly replicate universal models, without taking into account the specifics of hybrid violence, structural vulnerability of victims, and new methods of infringing human dignity in the context of contemporary armed conflicts.

Within the framework of this dissertation, a model for distinguishing between "lawful" and "unlawful" exploitation in criminal law discourse is proposed for the first time. New interpretations of the concepts of "conscious consent," "informed consent," and "voluntary consent" are formulated, considering the standards of the European Court of Human Rights, instruments of international humanitarian law, and recommendations of specialized UN mechanisms. It is proven that formal consent to actions with characteristics of exploitation cannot be considered legally relevant in cases of systemic pressure, socio-economic vulnerability, or control by parties involved in armed conflict.

For the first time in Ukrainian legal science, the notion of "cyber exploitation of human beings" is introduced as a distinct form of criminal offense carried out through information and communication technologies, including artificial intelligence, aimed at subjugating an individual, establishing control over them, humiliating their dignity, or coercing into behavior beneficial to the perpetrator. It is argued that in the era of digitalization and algorithmic governance, classical norms of criminal law are insufficient for addressing these emerging threats.

An analysis of the current Criminal Code of Ukraine reveals the absence of a normative framework capable of effectively countering cyber exploitation. Existing articles, such as Article 149 ("Human trafficking") and Article 154 ("Compulsion to sexual intercourse"), only partially address physical or psychosocial manifestations of exploitation and do not consider the specifics of digital environments mediated by technological platforms. Therefore, the dissertation proposes the identification of cyber

exploitation as an independent criminal offense requiring criminalization within the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

For the first time, a comprehensive typology of cyber exploitation has been developed based on several substantive criteria: 1) purpose of influence (economic gain, control, reputational destruction, coercion into certain behavior); 2) nature of control (continuous surveillance, interference with digital identity, resource blockage); and 3) digital environment (social networks, messaging platforms, deepfake generators, artificial intelligence, cloud storage, etc.). This classification enables both the structuring of the phenomenon and the conceptual foundation for defining qualifying elements of the offense.

Special attention is given to the differentiation of cyber exploitation from related criminal offenses, such as violations of privacy, intrusion into electronic personal information, and unlawful influence on digital behavior. It is proposed to define the object of cyber exploitation as the digital autonomy of the individual, coupled with influence on their will under conditions of structural inequality or digital vulnerability.

The author's legal model envisages the introduction of a separate article in the Criminal Code of Ukraine titled "Cyber Exploitation of Human Beings," criminalizing actions aimed at exploiting individuals in the digital space through blackmail, manipulation, dissemination of compromising information, invasion of digital privacy, or the creation of psychological dependence for the perpetrator's gain.

Furthermore, within the dissertation, an expanded definition of the use of individuals during armed conflicts as a form of exploitation is proposed. It covers not only direct involvement in combat but also administrative, informational, and auxiliary activities serving military operations, even in the absence of overt coercion.

It is argued that the current wording of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine ("Violation of the Laws and Customs of War") fails to comprehensively address behaviors inconsistent with international humanitarian law, including exploitative mobilization of civilians for military support, propaganda activities, and the operation of pseudo-military structures under occupation.

Regarding the protection of children's rights during wartime, a new criminal offense is proposed for the recruitment, mobilization, or use of children under fifteen years of age in armed forces or for participation in hostilities. This proposal reflects the need to adapt Ukrainian legislation to the standards set by the Rome Statute of the International Criminal Court, the Geneva Conventions, and UN conventions protecting children's rights in armed conflict.

Within this approach, a contextual model for distinguishing between general criminal offenses and war crimes is formulated, considering factors such as the existence of an armed conflict, the status of territories, structural inequality, legal vacuums, and forms of coercion beyond mere physical violence.

The proposed framework not only fills gaps in Ukrainian criminal legislation but also aligns it with international standards for the protection of human rights during armed conflict. It is intended to serve as the basis for creating a separate article in the Criminal Code and a conceptual framework for qualifying hidden forms of coercion inconsistent with humanitarian principles.

In the final part of the dissertation, a comprehensive comparative analysis of the criminal legislation of Ukraine, Lithuania, and Poland regarding combating human exploitation is conducted for the first time. The study identifies differences in the structure of criminal offenses, the object and subject matter of offenses, and the terminological articulation of exploitation-related concepts.

Based on this comparative study, a model for aligning Ukraine's criminal law with international humanitarian law standards is proposed. The model emphasizes the evaluation of offenses committed on temporarily occupied territories or involving persons in situations of factual captivity through the lens of war crimes as defined by Article 8 of the Rome Statute.

The dissertation also develops a concept of transnational cooperation for combating human exploitation through bilateral agreements and leveraging Eurojust and Interpol mechanisms to address crimes of a transboundary nature.

Through the integration of historical, comparative, criminological, and international legal approaches, the dissertation forms a theoretical and legal framework

that redefines the functional role of criminal law in the context of human exploitation during hybrid warfare. This contributes to the advancement of Ukrainian legal science towards deeper integration into the international doctrine of human rights protection.

The dissertation presents an original conceptual model of criminal law response to human exploitation during armed conflict, offering doctrinal innovations, terminological definitions, methodological principles, and structural solutions aimed at overcoming regulatory fragmentation and modernizing the criminal law system.

The proposed framework also aims to enhance Ukraine's compliance with international legal standards, including the jurisprudence of the European Court of Human Rights and the International Criminal Court, thereby strengthening the state's position on the international stage and reinforcing the rule of law in the protection of human dignity during war and occupation.

Keywords: criminal law; international humanitarian law; human exploitation; armed conflict; war crimes; sexual slavery; forced labor; domestic violence; child exploitation; human trafficking; cyber exploitation.